

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рік заснування 1996

Випуск 200

Правознавство

Збірник наукових праць

**Чернівці
“Рута”
2003**

ЗМІСТ

<i>Пацурківський П.С.</i> Кадри вирішують все.....	5
--	---

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Ней Н.С.</i> Співвідношення теорії управління з теорією держави і права	9
<i>Пацурківський П.С.</i> Чи можуть належати цивільні правовідносини до фінансово-правової юрисдикції.....	13

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

<i>Тодика О.Ю.</i> Становлення сучасного конституціоналізму в Україні в аспекті реалізації народовладдя і забезпечення прав людини.....	19
<i>Шукліна Н.Г.</i> Українські конституційні проекти європейського зразка XIX – початку XX ст. про коло прав і свобод людини і громадянина: політико-правовий аналіз.....	24
<i>Онїщенко О.В.</i> Особливості процедури внесення змін до Конституції України.....	31
<i>Черняк Є.В.</i> Прецедент тлумачення правової норми в діяльності Конституційного Суду України	36

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Процьків Н.М.</i> Правова природа типових умов цивільно-правових договорів	41
<i>Пацурківський П.С., Пацурківський Ю.П.</i> Юридична категорія „інтерес” у цивільному праві.....	45
<i>Гетманцев О.В.</i> Співвідношення аксіом і принципів в цивільному процесі України.....	51
<i>Кондрат’єва Л.А.</i> Право неповнолітніх на судовий захист, його процесуальний зміст та структура	55
<i>Латковська Т.А.</i> Юридичне поняття банку як суб’єкта права.....	59
<i>Гостюк В.І.</i> Поняття правочину за Цивільним кодексом України.....	64
<i>Георгіца А.З., Гетьманцева Н.Д.</i> Функції договору в трудовому праві	68
<i>Васечко І.Б.</i> Аксіологічне значення категоріально-понятійного апарату трудового права.....	72

IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Хохуляк В.В.</i> Наука фінансового права як фактор формування та реалізації фінансової політики держави	76
<i>Зима Д.Л.</i> Комунальний фінансовий контроль: поняття та проблеми розвитку.....	81
<i>Гайка О.Р.</i> Система фінансового законодавства та її структурні елементи.....	86
<i>Сікорська І.А.</i> Особливості фінансово-правової відповідальності за бюджетні правопорушення	90
<i>Познякова Т.С.</i> Понятійно-категоріальний апарат бюджетного права.....	94
<i>Бабін І.І.</i> Зміст категорії „справляння податку” та категорій „збір податку”, „стягнення податку”, „вилучення податку”	98
<i>Жук Л.В.</i> Підзаконні нормативні акти як джерело податкового права	101

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. ПРОКУРАТУРА

<i>Якимчук М.К.</i> Проблемні питання кримінальної відповідальності приватного нотаріуса.....	110
<i>Юрчишин В.М.</i> Зміна прокурором обвинувачення в суді, її правові наслідки та правове регулювання.....	115

VI. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Гаврилюк Р.О.</i> Ґрунтовне дослідження проблем правового регулювання обов’язкових платежів	120
--	-----

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.4

© 2003 р. Н.М. Процьків

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

ПРАВОВА ПРИРОДА ТИПОВИХ УМОВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день є питання про можливість використання стандартних умов у процесі укладення цивільно-правових договорів. З одного боку – зростає значення стандартних умов при регулюванні цивільних відносин, а з іншого – в новому ЦК України з'явилися статті, які стосуються даної проблеми. Та, на жаль, регулювання, передбачене в ст. 630, 634 ЦК, має деякі недоліки, викликані тим, що не врахована комплексність проблеми стандартних умов. Використання стандартних умов не врегульовано в достатній мірі діючим законодавством. Теоретичні та практичні складності виникають при вирішенні питань, пов'язаних з внесенням стандартних (типових) умов у зміст договору, їх зміна, тлумачення, використання в комерційному обороті несправедливих стандартних умов. У юридичній літературі не вироблені визначення понять, які використовуються в даній сфері, тому на даному етапі розвитку цивільних правовідносин це питання актуальне.

Ступінь наукової розробки проблеми. Суть питань, пов'язаних з природою стандартних умов, а також деякі аспекти, пов'язані переважно зі зловживанням ними, знайшли своє часткове відображення в монографіях і періодичних виданнях дореволюційних цивілістів. Про теоретичну проблему договору приєднання писав Л.С.Таль [14, с.6-8].

Про порядок укладення договорів страхування на стандартних умовах страхових товариств згадував у своїх працях І.Ф.Шершеневич [18, с.505]. Дослідження радянських учених-юристів були присвячені лише розгляду категорії договору приєднання, як однієї з крайніх форм зловживання монопольним становищем на ринку. Л.А.Лунц називав договорами приєднання “договори, зміст яких диктується монополістичними організаціями так, що особи, які укладають угоди з цими організаціями, лише приєднуються до стандартних умов, які пропонуються їм цими організаціями” [11, с.96]. О.В.Флейшиць, ха-

актеризуючи правову природу такого договору, вказувала на те, що “умови договору не обговорюються сторонами, коли одна з них – монополістична організація пропонує контрагенту вироблений нею “формуляр” договору і контрагенту лишається прийняти запропоновані йому умови або відмовитися від вступу в договір [15, с.38].

У літературі того часу, зокрема в працях М.М.Агаркова, С.Н.Братуся, В.П.Грибанова [7, с.34], зустрічається наступне визначення зловживання правом при використанні стандартних умов: “Під зловживанням правом розуміється така форма реалізації права в протиріччя з його призначенням, за допомогою якої суб'єкт спричиняє шкоду іншим учасникам правовідносин”. Іншими словами: особа, яка зловживає правом, використовуючи право формулювати умови договору в односторонньому порядку, спричиняє шкоду контрагенту. Вказуючи на негативні аспекти масового розповсюдження стандартних умов, М.І.Кулагін говорив про появу на Заході особливого “формулярного права”.

Як правило, проблематика стандартних умов зачіпається в коментарях до законодавства, навчальній літературі в найбільш загальному плані при висвітленні інших актуальних питань.

Зокрема, С.А.Денисов, розглядаючи порядок укладення договорів, указує на можливість використання стандартних умов [8, с.64]. М.І.Брагінський, В.В.Вітрянський за правовою природою договори приєднання відносять до тих “договірних конструкцій, правове регулювання яких засноване не на їх захисті, а на настороженому відношенні до них законодавця” [5, с.259]. З таким поглядом можна погодитися, оскільки лише в новому Цивільному кодексі законодавець передбачає можливість використання договорів зі стандартними умовами.

М.Мних, визначаючи зміст страхових договорів, указує, що для спрощення процедури укладення договору страхування використовуються типові договори, в яких угода сторін “зво-

диться до прийняття або відмови від укладення договору страхування на запропонованих страховиком умовах” [12, с.19].

У даний час у країнах Західної Європи та Північної Америки практично всі підприємства при укладенні договорів використовують стандартні умови, тому їх правову природу досліджували такі вчені, як Л. Атія [20], М. Фурманстон, який указував, що “стандартні умови відображають розвиток судової практики” [24, с.22], К.Р. Клауден [21, с.52] та інші.

Мета статті. Автор ставить перед собою завдання дослідити правову природу стандартних (типових) умов договору, розкрити їх значення, проаналізувати особливості внесення стандартних умов у договір, оцінити перспективи розвитку використання стандартних умов.

Виклад основного матеріалу. Від відповіді на питання про природу стандартних умов залежить підхід до визначення стандартних умов, принципи і методи правового регулювання. В юридичній літературі багатьох країн існували різні погляди на природу стандартних умов. До середини ХХ століття стандартні умови відносили до сфери об’єктивного права і розглядали в якості автономних, недержавних норм (нормативна теорія) [16, с.22-23]. Це пояснювалося тим, що у воєнний час розроблені різними об’єднаннями підприємств “загальні умови договорів” визнавалися державою загальноприйнятими і регулювалися імперативними нормами [22, с.56]. Крайнім проявом втручання держави в приватну сферу, як указував О.С. Йоффе, був примус укласти договір без згоди сторін [9, с.14].

У всіх зарубіжних країнах з ринковою економікою отримала визнання договірна теорія, у відповідності з якою стандартні умови мають договірну природу і є договірними умовами, а тому їх роль заснована на домовленості сторін. Стандартні умови, запропоновані однією стороною, пов’язують іншу сторону лише при її згоді з даними умовами, тобто якщо оферта і акцепт (зустрічні волевиявлення) збігаються. Акцепт може охоплювати лише ті умови, які містилися в акцепті і були відомі акцептанту. Акцепт повинен охоплювати не лише індивідуальну частину договору, але і стандартні умови. Для угоди про внесення стандартних умов у договір важливе, перш за все, дотримання форми договору, тому акцепт і оферта повинні бути вчинені в належній формі. Якщо стандартні умови на момент укладення договору не були відомі контрагенту, то такі умови не можуть бути частиною договору і,

відповідно, є недійсними. Дане положення випливає з принципу свободи договору.

Деколи стандартні умови можуть стати правовими нормами або відображати зміст таких норм. Так, якщо стандартні умови відповідають передумовам, необхідним для визнання їх торговельними звичаями (звичаями ділового обороту), то їх необхідно безпосередньо розглядати в якості таких звичаїв. Але це не означає, що стандартні умови автоматично стають звичаями.

В деяких країнах (у тому числі в Україні) стандартні умови, які використовуються підприємцями в певних сферах діяльності, підлягають перевірці з боку державних органів. Мета такої перевірки й одобрення полягає в установленні захисту прав слабшої сторони при приєднанні до стандартних умов. Стандартні умови також можуть набути нормативного характеру після затвердження державними органами в силу прямої вказівки закону. Наприклад, типовий договір довірчого товариства з довірцем майна затверджений наказом Фонду державного майна України. З юридичного погляду договір можна поділити на дві частини: індивідуальну і стандартну. До індивідуальної частини договору відносяться істотні умови договору, які визначають предмет договору та основні права й обов’язки сторін. Така частина містить індивідуальні ознаки договору. В стандартній частині – містяться стандартні умови, які можна багаторазово використовувати. При цьому стандартні умови повинні відповідати імперативним нормам права.

Можна цілком погодитися з думкою Я.Шаппа про те, що “реформаторське значення стандартних умов важко переоцінити при виникненні нових видів договорів [17, с.235], оскільки в господарській сфері виникають нові види діяльності, появу яких законодавець не міг передбачити, а застосування аналогії закону не може задовольнити потреби обороту. Сторони договору не можуть розраховувати на норми права і мусять використовувати стандартні умови. За допомогою стандартних умов у багатьох країнах були розроблені види договорів, регулювання яких не було закріплено в законі – договори лізингу, факторингу, будівельного підряду.

Мотивом для розробки стандартних умов може також стати бажання перерозподілити на свою користь ризики, які виникають у зв’язку з підприємницькою діяльністю, ухилитися від установлених у законі обов’язків або покласти на іншу сторону додаткові, не передбачені законом обов’язки. Досвід усіх розвинутих індустриальних держав показує, що особа, яка використовує

стандартні умови, намагається не лише спростити укладення та виконання договору, але і, практично, в усіх випадках намагається на шкоду інтересам контрагента поліпшити власну позицію відносно з установленою диспозитивними нормами. Всі ризики, згідно з такими умовами, несе інша сторона. З формального погляду, стандартні умови стають частиною договору, який пов'язує осіб, які уклали його за взаємною згодою. Однак, на практиці стандартні умови формуються однією зі сторін і пропонуються при укладенні договору так, що інша сторона не може нічого змінити у змісті таких умов. Це означає, що надана обом сторонам в рівній мірі свобода встановлювати зміст договору використовується лише однією стороною. Звичайно, контрагент має право вирішувати, чи буде він взагалі укладати договір. Лише у виняткових випадках, коли обидві сторони однаково економічно сильні, підприємець може погодитися на зміну своїх стандартних умов. Конкуренція не всилі забезпечити добросовісність стандартних умов, тим більше, коли всі підприємства однієї галузі використовують однакові стандартні умови. За таких умов виникає теоретична криза свободи договору [20, с.17]. Стандартні умови характерні для банків, страхових організацій, транспортних підприємств, роздрібною торгівлі, тобто для відносин з суб'єктами права, які укладають значну кількість однотипних договорів. Потреба в подібному регулюванні пояснюється великою чисельністю клієнтів і складністю самих відносин. На практиці використовуються різні форми документів, які містять стандартні умови. Це може бути один документ, що містить поряд зі стандартними умовами пробіли, які надалі заповнюються сторонами, іноді в індивідуальній частині договору, де визначаються істотні умови, робиться посилання на стандартні умови одного з контрагентів, що є додатком до договору.

З погляду форми стандартні умови, як правило, забезпечують письмове закріплення договірних умов. Інша сторона також виграє від використання контрагентом стандартних умов. Вона економить час, зусилля і грошові кошти, які необхідні були б для погодження змісту договору в кожному випадку. Періодично у сторони виникає необхідність внести зміни в свої стандартні умови. Це може бути зумовлено необхідністю привести їх у відповідність із змінами законодавства, судової практики, досвідом. Але у зв'язку з тим, що після укладення договору стандартні умови стають його частиною, та внести

зміни згідно зі ст. 651 ЦК можна лише за згодою обох сторін договору.

До цих пір в Україні відсутній масовий негативний досвід, пов'язаний з використанням однією зі сторін стандартних умов. Це пояснюється, по-перше, тим, що у відносинах зі споживачами можливі проблеми розв'язані шляхом видання нормативних актів у сфері захисту прав споживачів (норми про захист прав споживачів з'явилися раніше, ніж у законодавство були внесені положення про свободу договору). По-друге, стандартні умови в плановій економіці в силу державної регламентації і контролю не могли визначитися господарюючими суб'єктами на власний розсуд. По-третє, для розвитку даного інституту потрібен відповідний рівень правової визначеності і правової культури.

Договори та їх умови все ще визнаються недійсними через істотні порушення, коли умови договорів суперечать імперативним нормам права і були б недійсними в індивідуальному договорі. У відносинах зі споживачами недобросовісні умови договорів визнаються недійсними незалежно від критерію стандартизації, якщо вони суперечать закону, зокрема: Закону України "Про захист прав споживачів".

Висновок перший. Отже, стандартні умови – це заздалегідь сформульовані договірні умови, що підлягають багаторазовому використанню. Будь-який учасник цивільно-правового обороту має право використовувати стандартні умови при укладенні договору. У вузькому розумінні слова стандартними умовами необхідно визнати договірні умови, які одна зі сторін попередньо встановила, а інша сторона не могла брати участь у їх визначенні.

Умови договору можна визнати стандартними, якщо вони мають такі ознаки: 1) умови вже існують до моменту проведення переговорів; 2) не має значення обсяг та форма таких умов; 3) умови можна використовувати у значній кількості договорів; 4) лише одна зі сторін в односторонньому порядку реалізувала право на визначення змісту умов і запропонувала клієнту ці умови; 5) інша сторона не мала реальної можливості внести зміни або доповнення у зміст стандартних умов.

Висновок другий. Стандартні умови мають договірну природу, тобто є договірними умовами. Їх регулююча роль заснована на домовленості сторін. Стандартні умови стають частиною договору лише за умови, що сторони їх погодили. Оскільки стандартні умови визначаються однією зі сторін договору, то вони, як правило,

не є результатом переговорів, і в їх змісті не відображається реальна воля всіх контрагентів. Умови договору, погоджені сторонами в індивідуальному порядку, користуються перевагами перед стандартними умовами.

Висновок третій. Значення стандартних умов росте з кожним роком. Але права слабшої сторони недостатньо захищені від несприятливих стандартних умов. У новому Цивільному Кодексі не враховані проблеми внесення стандартних умов у договір, зокрема особливості тлумачення стандартних умов. На наш погляд, спірні положення стандартних умов повинні тлумачитися не на користь сторони, яка використовує дані умови. Сфера застосування стандартних умов практично звужена до договору приєднання.

Список літератури

1. Конституція України: Прийняття на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. – К., 1996.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року – К.: Атіка. – 2003.
3. Закон України “Про страхування” від 07.06.1996 року. // ВВР України – 1999. - №4.
4. Агарков М.М. Проблемы злоупотребления правом в советском гражданском праве. // Известия АН СССР. – М., 1946.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн.1. Общие положения. – М.: Статут – 1999.
6. Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав. // Правоведение, 1967. - №3.
7. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М., 1972.
8. Денисов С.А. Некоторые общие вопросы о порядке заключения договоров. // Актуальные проблемы гражданского права. – М., 1998.
9. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права». – М.: Статут, 2000.

10. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. // Избранные труды. – М., 1997.

11. Лунц Л.А. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран – М.: Юриздат, 1948.

12. Мних М. Поняття, зміст і основні вимоги до страхових договорів // Економіка, фінанси, право. – 1999. - №9.

13. Никифорак В.М. Договір страхування відповідальності – Чернівці: Рута, 2002.

14. Таль Л.С. Трудовой договор: цивилистическое исследование. Ч.П. – Ярославль, 1918.

15. Флейшиц Е.А. Буржуазное гражданское право на службе монополистического капитала. – М.: Юриздат, 1948.

16. Цвейгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т.2. – М., 1998.

17. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. – М., 1996.

18. Шершеневич Г.Ф. Учебник Русского гражданского права. – М., 1911.

19. Цивільне право України: Академічний курс. / За заг. ред. Я.М. Шевченко – Т.1. Загальна частина. – К.: Концерн “Видавничий Дім Ін Юре”, 2003.

20. Atiyah P.S. An introduction to the Law of Contract sth edition. – Oxford: Cladon Press. – 1995.

21. Clausen C.P. Bank – und Borsenrecht. – Munchen, 1996.

22. Larenz K. Lehrbuch des Schuldrechts B.I. – Munchen, 1968.

23. Muller H. Allgemeine Geschäftsbedingungen im internationalen Wirtschaftsverkehr – Neuwied: Luchterhand, 1994. – S.131.; Fischer K.B. Spanisches Handelsund Wirtschaftsverkehr – 2. Aufl – Handelberg, 1995.

24. Furmston M.P., Simpson A.W., B. Cheshire. Fiffot and Furmstons's Law of Contract. – London, 1991.

Стаття надійшла до редколегії 9 грудня 2003 року.

Рекомендована до опублікування у „Віснику” членом редколегії О.В.Гетманцевим.

N.M. Protskiv

THE LEGAL NATURE OF TYPICAL CONDITIONS OF THE CIVIL-LAW CONTRACTS

Summary

The standard conditions – are contract's conditions which are defined by one party and are accepted other party. The standard conditions are the general port of civil contract, if they don't contradict the law.